

La custòdia renaixentista de l'Església Parroquial d'Horta de Sant Joan. Noves aportacions

Joan Hilari Muñoz i Sebastià¹

Introducció

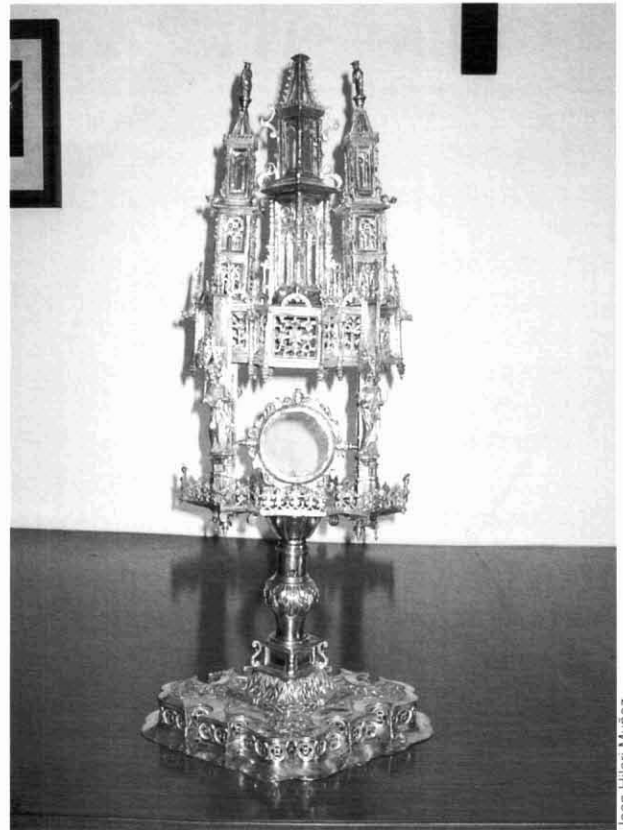
De vegades, la troballa fortuïta d'un document en un arxiu ens permet conèixer moltes dades sobre una obra d'art, ja no tan sols l'autoria i cronologia (aspectes bàsics) sinó també d'altres elements interessants com ara qui fou el client que la va encarregar, com es va desenvolupar el seu procés de creació, etc. Aquest és el cas de la custòdia renaixentista de l'església Parroquial de Sant Joan Baptista d'Horta de Sant Joan, una de les millors peces actualment conservades de les sorgides dels tallers d'argenteria de la ciutat de Tortosa durant el segle XVI.

D'aquesta important obra d'art fins ara només es coneixia la seva adscripció al taller de Tortosa, gràcies a la presència del seu punxó «DER» marcat dos cops a la base de la peça,² i la cronologia aproximada, que girava al voltant de la segona-tercera dècada del segle XVI, deduïda a partir de les característiques formals de la custòdia.

La troballa d'un contracte realitzat l'any 1521 entre dos argenters: Antoni Codina, de Tortosa i Gabriel de Vilamarics, d'origen barceloní però que llavors residia a Tortosa, ens permet conèixer la data de realització de l'obra i qui fou l'autor del disseny i qui realitzà finalment la peça.

Estudis anteriors i característiques de la custòdia

Aquesta interessant peça d'art (làmina 1) fins fa ben pocs anys era pràcticament desconeguda per a la bibliografia especialitzada, característica gairebé general pel que fa a l'argenteria de la part catalana de la diòcesi de Tortosa, en clar contrast amb la part valenciana, molt més coneguda a partir dels estudis ja clàssics fets sobre els tallers d'argenteria de Morella i Sant Mateu. Tot i així, a partir de mitjans dels anys 80 del segle XX la custòdia d'Horta ha estat tractada per la bibliografia especialitzada i ha estat mostrada en dues importants exposicions d'art religiós. Aquests

Làmina 1: Visió general de la custòdia de la parròquia d'Horta de Sant Joan.

fets han permès que aquesta interessant obra artística comenci a ser coneguda tant pels estudiosos com pel públic en general.

Probablement un dels primers estudiosos que va valorar-la com a obra d'art fou el prevere d'origen morellà Manuel Milian Boix, el qual va redactar l'any 1935, per encàrrec del bisbat, un inventari de les peces artístiques que llavors es conservaven a la diòcesi de Tortosa i que porta per títol *Inventario Monumental Dertosense*. D'aquesta important obra (que roman inèdita, ja que no ha estat publicada) es conserva una còpia mecanografiada a l'Arxiu Diocesà de Tortosa.

En el capítol destinat a Horta de Sant Joan,³ en l'apartat d'objectes mobles, Milian només hi destaca dues peces d'argenteria: un encenser

tardo-gòtic de plata, datat als voltants de l'any 1510 (actualment desaparegut) i la custòdia renaixentista, la descripció de la qual malgrat la seva extensió, pel seu interès evident transcriurem íntegrament: *CUSTODIA PROCESIONAL: Iglesia parroquial. Es de plata sobredorada; de estilo plateresco; labrada por 1520; punzón de Tortosa, quedando bien acreditado, siendo suficiente esta pieza para acreditar todo un centro de producción artístico. Mide 78 cm. de alto y su pie 25 x 38 cm. Pie gallonado, gran borde, frente calado, plano repujado de flora. Caña en forma de barrote de arranque cuadrangular y aletas en los ángulos. Ostensorio a la manera gótica, sobre plataforma. En los frentes emergen cuatro columnas soportes con los Evangelistas, debajo dosel. Todo el conjunto tiene un dosel de tres pináculos calados rematando en Calvario, sosteniendo una imagen cada aguja. En el centro debajo del dosel central, el viril también de la época. Mérito artístico extraordinario.*

L'any 1988 l'Institut d'Estudis Tarraconenses va publicar un llibre sobre l'argenteria gòtica a la demarcació de Tarragona d'Antonio Martínez Subías. En aquesta obra es descriu llargament la custòdia d'Horta, assenyalant les seves dimensions (sis centímetres més petites respecte a l'alçada donada per Milian, segurament per la pèrdua del Crist del Calvari, encara conservat l'any 1935). Martínez data l'obra al voltant de l'any 1530.⁴

L'any següent es va fer a Barcelona una exposició d'art religiós per tal de celebrar el mil·lenari de Catalunya que portava per títol *MILLENIUM*, en aquesta exposició fou mostrada la custòdia d'Horta dintre de l'apartat del Renaixement. La fitxa del catàleg fou elaborada per Núria de Dalmasas⁵ i aquesta investigadora, a més d'insistir en el fet que es tracta d'una obra d'argenteria on es barregen elements ornamental tardo-gòtics amb d'altres renaixentistes, com ara l'eix vertical amb forma de gerra o el tractament de les figures dels quatre Evangelistes (làmines 2 i 3), aporta com a novetat l'establiment de relacions estilístiques entre aquesta peça amb d'altres obres valencianes del segle XV com ara les custòdies eucarístiques de Sant Jaume de Vila-real i la del Salvador de Borriana.

Respecte a la custòdia de Borriana, les semblances amb la d'Horta són prou grans, tant pel que fa a les mesures (la custòdia valenciana

medeix 71 per 28 cm, mentre que la d'Horta 72 per 32,5 centímetres), com a elements comuns presents en ambdues peces: el tipus de peu o la resolució del coronament mitjançant una forma arquitectònica molt semblant.⁶ D'altra banda, la custòdia d'Horta també manté certs punts de contacte amb una altra obra realitzada a Tortosa pels voltants de l'any 1519⁷ i que desaparegué a l'estiu de 1936, robada per uns assaltants de la Catedral: el reliquiari de Sant Cosme i Sant Damià.⁸ Aquest reliquiari i la custòdia d'Horta comparteixen alguns trets similars: forma i decoració del peu (mitjançant petites traceries gòtiques), la decoració de la part baixa del cos superior o les formes arquitectòniques de clara tradició gòtica del coronament.

Finalment, l'any 2000, a la Catedral de Tortosa es va realitzar una exposició d'art sacre de la diòcesi, organitzada conjuntament pel bisbat i la Fundació "la Caixa", que portava per títol *FIDEI SPECULUM*. Aquesta mostra servia per celebrar el 850 anys de la restauració de la seu episcopal de Tortosa i els 400 de la consagració de la catedral gòtica. També en aquesta ocasió fou mostrada la custòdia d'Horta de Sant Joan. La fitxa del catàleg d'aquesta peça, només recull les seves dades bàsiques i no aporta cap novetat significativa respecte a les dades anteriorment ja citades.⁹

El contracte per obrar la custòdia d'Horta

El dia 10 de novembre de l'any 1521 es reuniren dos argenters: Antoni Codina, de Tortosa i Gabriel Vilamarics, d'origen barceloní, però llavors «*habitant en la dita ciutat de Tortosa*» davant del notari de Tortosa Joan Vilar¹⁰ per formalitzar un acord entre ambdós argenters. Aquest acord bàsicament establia que Vilamarics faria una custòdia d'argent sobredaurat que Codina havia concordat prèviament amb els jurats i universitat d'Horta, segons un contracte establert davant el notari Jaume de Claresvalls,¹¹ d'aquesta manera Codina "cedia" a Vilamarics la realització de l'obra contractada prèviament per ell amb el govern municipal d'Horta i al qual havia donat una «mostra», o sigui un dibuix de l'obra per formalitzar l'acord. Per tant el disseny de la custòdia era de Codina, mentre que la realització de l'obra seria feina de Vilamarics

Les condicions econòmiques entre Codina i Vilamarics eren ben simples: del preu de l'obra (sense quantificar en la concòrdia) es farien tres

parts, una per al primer i dues per al segon. D'altra banda, Codina lliurava a Vilamarics dos ducats «per lo daurar de dita custòdia». Finalment, per compensar econòmicament el segon argenter, «...mestre Antoni Codina dona a fer al dit Gabriel Vilamarics una creu de argent la qual se té a fer en la vila de Vallderoures,¹² la qual se obliga lo dit mestre Gabriel fer si e segons és obligat lo dit mestre Codina a la dita vila de Vallderoures, e de aquella li haia de respondre al dit Codina lo dit mestre Gabriel quinze ducats...».¹³ La pena establerta per incompliment del contracte s'establí en 200 lliures de moneda barcelonesa.

Apunts biogràfics dels argenters Codina i Vilamarics

Les referències que disposem de l'argenter Antoni Codina són prou nombroses i només recollirem les més interessants: Sabem que residia a la parròquia de l'Alfòndec de Tortosa (banda sud de la ciutat, al voltant de l'actual avinguda Generalitat), perquè així hi consta tant al fogatge de 1496¹⁴ com al de l'any 1515.¹⁵ Mitjançant els diferents volums del clavari municipal de Tortosa sabem que fou marcador de

l'argent de la ciutat molts cops entre els anys 1500 i 1538.¹⁶ Estigué casat amb una dona anomenada Cecília i tingué almenys quatre fills, dels quals coneixem l'activitat professional de dos d'ells: Antoni, que fou notari¹⁷ i Jaume, que seguí l'ofici del seu pare,¹⁸ i que arribà a ser familiar de la inquisició.¹⁹

Respecte a la seva activitat professional, a part del disseny de la custòdia d'Horta, sabem que el dia 3 de gener de l'any 1519, va signar un contracte amb un grup de deu persones de Tortosa per tal de fer «*deu joyes de argent, ço és, scudella, taça o copa, de pes de deu onçes y hun quart de bon argent y de la marca de Tortosa quiscuna*» a raó de 20 sous l'unça de pes. El termini per lliurar les peces era una setmana per cada peça i per saber l'ordre de rebuda, es va establir un sorteig entre les deu persones interessades.²⁰ El dia 4 d'agost d'aquell mateix any va comprar als tutors de les filles del notari difunt Pere Pruner, de Tortosa, or i argent per valor de 133 lliures, 17 sous i 8 diners.²¹ L'any següent va signar un contracte amb un altre argenter de Tortosa, anomenat Antoni de Sant Llorenç, mitjançant el qual Codina acolliria durant dos anys al fill d'aquest per ensenyar-li l'ofici. Com a paga rebria 4 lliures el primer any i 8 el segon, per cobrir les necessitats de l'aprenent.²² Finalment, el dia 24 de setembre de l'any 1535 va rebre del clavari municipal de la ciutat de Tortosa un total de 5 lliures, 12 sous i 9 diners «...per rahó de les canelles de argent ha fet per joia de les alimàries de la presa de Tunis...»²³

Pel que fa a Gabriel Vilamarics, les dades que disposem d'ell no són tant nombroses com les d'Antoni Codina, però les breus referències que tenim d'ell ens permeten perfilar un breu esbós de la seva tasca professional. Així, Núria de Dalmases el documenta entre els anys 1487 i 1498 mitjançant diferents referències procedents de protocols notarials com a argenter habitant a Barcelona.²⁴ Gràcies a indicacions d'aquesta investigadora també podem afegir dues notícies més: el fet que realitzà la seva passantia a principis del segle XVI²⁵ i que el dia 1 de novembre de 1502, deixa d'actuar com a procurador de l'abat de Montserrat (ho era des del dia 20 de maig de 1499), traspasant-li el càrrec a Narcís Sitjar, causídic de Barcelona.²⁶ Per tant, la custòdia d'Horta és la primera obra que li podem atribuir documentalment.

Joan Hilari Muñoz

Làmina 2: Detall de la part baixa de la custòdia.

Valoracions finals

La població d'Horta va realitzar a principis del segle XVI un ambiciós programa decoratiu de la seva parròquia, ja que en un espai d'una vintena anys va encarar la realització del retaule major, d'un retaule dedicat a les Ànimes del Purgatori, un encenser i la custòdia del Corpus, essent aquesta darrera l'única de les peces actualment conservades.

El retaule major, datat pels voltants dels anys 1510-30, desaparegué cremat durant l'estiu de l'any 1936 i estava dedicat al sant titular de la parròquia, Sant Joan Baptista. Segons la descripció de mossèn Milian Boix era de dimensions gegantines i seguia una disposició encara gòtica, amb una talla d'aquest sant al carrer central i un conjunt de pintures dedicades a la vida del sant als laterals, a més d'una monumental predela i d'un guardapols, tots dos amb pintures.²⁷

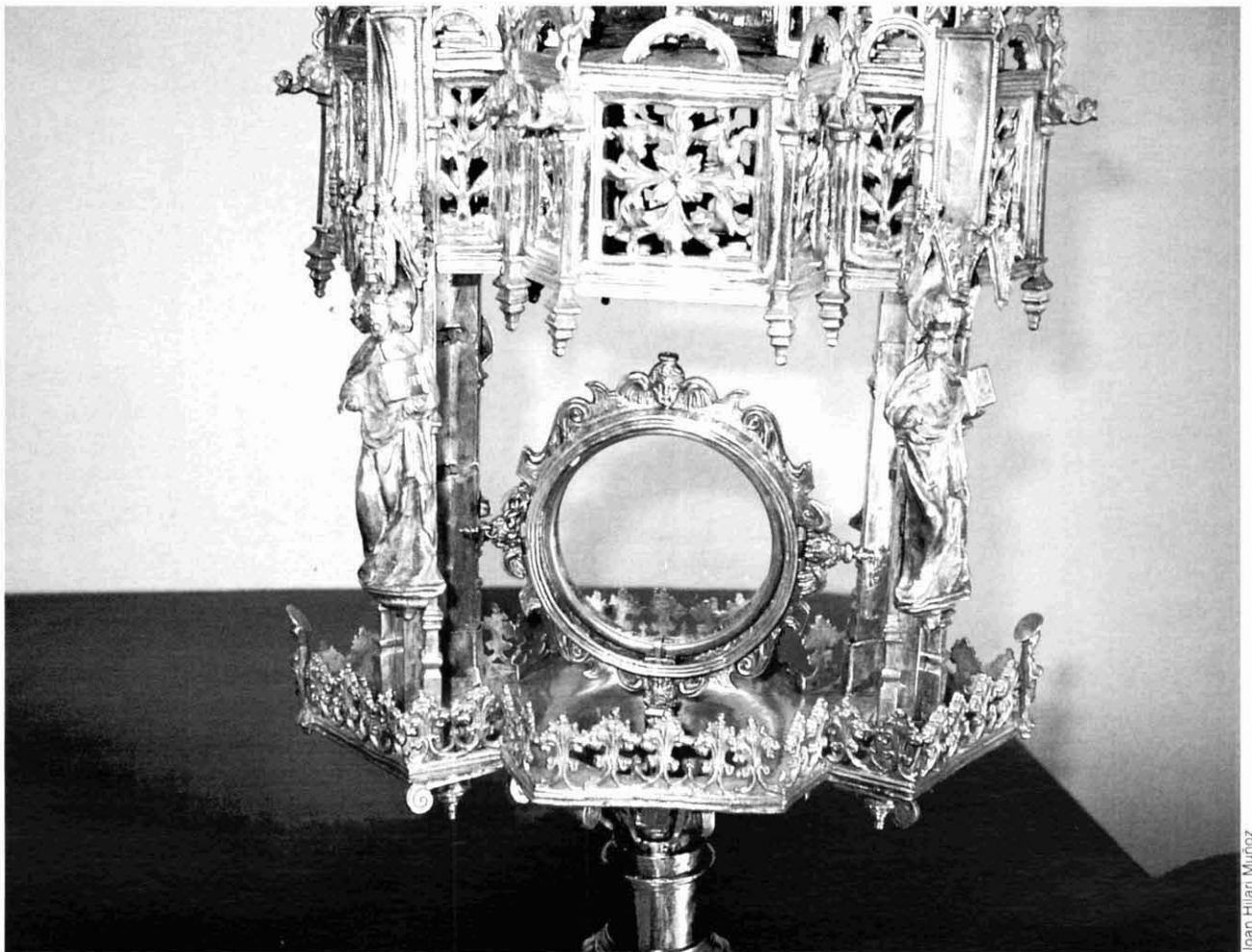
Per altre costat, sabem que els jurats van contractar el mes de novembre de l'any 1523

amb el pintor tortosí Vicent Desi la realització d'un retaule dedicat a les Ànimes del Purgatori destinat també a l'església parroquial, per un valor de 60 lliures, un terç de les quals el pintor va cobrar el dia 3 de desembre d'aquell any.²⁸ No sabem quan desaparegué aquesta obra, ja que no costa en l'inventari de mossèn Milian. Respecte al encenser no tenim cap dada més que la referència anteriorment esmentada i la custòdia ja l'hem tractat en aquest petit estudi.

Tots aquests elements ens poden fer suposar que la població d'Horta vivia una època d'esplendor econòmic, riquesa que li va permetre realitzar totes aquestes quatre obres artístiques en un termini breu de temps. La custòdia per exposar el *Corpus Christi*, és malauradament, la única resta que ens ha pervingut d'aquell esplendor econòmic i artístic.

Notes

1. Professor de l'IES Ramon Berenguer IV d'Amposta. e-mail: vinallop@terra.es

Làmina 3: Detall del cos central de la custòdia amb el viril i dues figures d'Evangelistes.

Joan Hilari Muñoz

2. El punxó d'argenteria de la ciutat de Tortosa es presenta en dues formes: «DER/TUA» a les peces més antigues, com ara el bust-reliquiari de Santa Còrdula, realitzat abans de l'any 1347; i també en la forma «DER» en les peces fetes a partir de finals del segle XV, com és el cas de la custòdia d'Horta. Encara que hi ha peces del segle XVI, com ara el bust-reliquiari de Sant Eudald (o Eulali), datat l'any 1551, que presenten les dues formes.
3. ADT (= Arxiu Diocesà de Tortosa). Manuel MILIAN. *Inventario Monumental Dertosen-se*. Palanques: 1935, 189-191.
4. Antonio MARTÍNEZ SUBÍAS. *La Platería gòtica en Tarragona y Provincia. Tipología, catálogo, punzones*. Tarragona: Diputació de Tarragona 1988, 91-92.
5. Núria de DALMASES. «Ostensori-retaule». *Millenium. Història i Art de l'Església Catalana*. Barcelona: Generalitat de Catalunya 1989, 452-453.
6. Jesús SÁENZ DE MIERA. "Custodia de mano". *Reyes y mecenas. Los Reyes Católicos-Maximiliano I y los inicios de la Casa de Austria en España*. Toledo: Editorial Electa 1992, 397-398.
7. AHCTE (= Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre). Fons Eduard Solé. Caixa 4, carpeta 20.
8. Joan CID I MULET. *La Guerra Civil i la revolució a Tortosa (1936-1939)*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat 2001, 114.
9. DD. AA. *Fidei Speculum. Art litúrgic de la diòcesi de Tortosa*. Barcelona: Fundació "la Caixa" 2000, 133.
10. ACTo (= Arxiu de la Catedral de Tortosa). Fons Notarial. Joan Vilar, any 1521, document solt.
11. D'aquest notari no sabem si es conserven protocols. De l'únic notari d'Horta amb cognom Claresvalls del qual sabem que es conserven protocols és Joan Claresvalls, del qual hi ha un manual notarial de l'any 1584 que es guarda a l'arxiu de la Catedral de Tortosa.
12. No sabem si finalment aquesta creu de Vallderoures es portà a terme, perquè si bé es veritat que en aquella població es conserva una creu processional renaixentista d'argent, és una mica més tardana (datada al voltants dels anys 1545-50) i, per altre costat, porta les marques d'un argenter que no és Vilamarics ni Codina: «ORONA», i a més el punxó de Saragossa. Cristina ESTERAS. *Orfebreria de Teruel y su provincia*. Vol. II. Terol: Instituto de Estudios Turolenses 1980, 133-135.
13. ACTo. Fons Notarial. Joan Vilar, any 1521, document solt.
14. Josep IGLÉSIES. *La població de les vegueries de Tarragona, Montblanc i Tortosa, segons el fogatge de 1496*. Reus: Associació d'Estudis Reusencs 1987, 276.
15. ACA (=Arxiu de la Corona d'Aragó). Reial Patrimoni. Mestre Racional, A-401, fol. 245v.
16. AHCTE. Fons Municipal de Tortosa. Clavari 104-119.
17. ACTo. Fons Notarial. Pere Perera 8, 1 de febrer de 1539.
18. ACTo. Fons Notarial. Pere Perera 14, 23 d'agost de 1548.
19. AHCTE. Fons Municipal de Tortosa, registre 2453 (paper). Document del dia 15 de novembre de 1554.
20. AHT (= Arxiu Històric de Tarragona). FNT (= Fons Notarial de Tortosa). Protocol de Joan Vilar, any 1518. Signatura 1310.
21. Ibid.
22. AHT. FNT. Protocol de Joan Vilar, any 1519. Signatura 1311. 7 de novembre de 1519.
23. AHCTE. Clavari 117.
24. Núria DE DALMASES. *Orfebreria catalana medieval: Barcelona 1300-1500 (aproximació a l'estudi). Argenters i documents*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans 1992, 153
25. Núria de DALMASES. «La orfebreria barcelonessa del siglo XVI a través de los 'Libres de passanties'». *D'Art 3-4*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 16. Malgrat que en aquest article, per un error de lectura, el cognom de l'argenter és "Vilamajors", quan realment es tracta de "Vilamarics".
26. AHPB (= Arxiu Històric de Protocols de Barcelona). Notari Esteve Soley, lligall 3, manual 71.
27. ADT. Manuel MILIAN. *Inventario Monumental Dertosen-se*. Palanques: 1935, 189.
28. AHT. FNT. Protocol de Pere Bosch, any 1523. Signatura 1286. 3 de desembre de 1523.